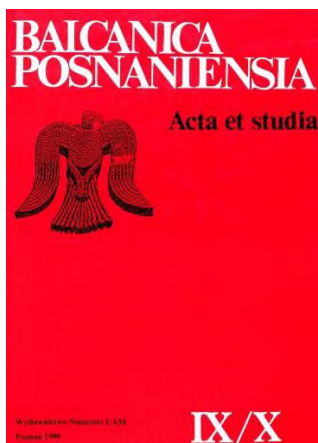

Lewartowski Kazimierz, *Upadek kultury mykeńskiej albo o datowaniu cywilizacji europejskiej*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1999, t. 9–10, s. 23–30.

<https://doi.org/10.14746/bp.1999.9-10.3>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54618>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama SMickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

UPADEK KULTURY MYKEŃSKIEJ ALBO O DATOWANIU CYWILIZACJI EUROPEJSKIEJ

KAZIMIERZ LEWARTOWSKI

ABSTRACT. Lewartowski Kazimierz, *Upadek kultury mykeńskiej albo o datowaniu cywilizacji europejskiej* (The end of the Mycenaean civilisation or on the dating of the European civilisation). Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, IX/X, Poznań 1999, Adam Mickiewicz University Press, pp. 23-29. ISBN 83-232-0867-0. ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

Lewartowski Kazimierz, Zakład Archeologii Europejskiej, Instytut Archeologii, Uniwersytet Warszawski (Institut of Archeology, Warsaw University), ul. Krakowskie Przedmieście 27, 00-071 Warszawa, Polska-Poland.

W powszechnym przekonaniu kultura grecka stanowi źródło współczesnej cywilizacji europejskiej, a więc także kultury polskiej. Myśl i sztuka europejska oparte są na dokonaniach starożytnych Greków, nawet i wtedy, gdy usiłują zająć stanowisko w opozycji do tradycji antycznej. Możemy zatem przyjąć, że cywilizacja europejska jest co najmniej tak wiekowa jak poematy Homera, które powstały u zarania kultury greckiej. Z archeologicznego punktu widzenia początek kultury greckiej pokrywa się z początkiem epoki żelaza, czyli drugą połową XI w. p.n.e.¹ Czy jednak umownej daty początku cywilizacji europejskiej nie można przesunąć wstecz?

Otóż wydaje się, że nie tylko można, ale i trzeba. Homer opisał w swych poematach (pozostawmy na boku problem autorstwa eposów) wspaniały, heroiczny świat, który za czasów poety należał już do zamierzchłej, mitycznej przeszłości. Jednak autorzy greccy, jak Herodot, Thukidydes, czy Pausaniasz opisywali świat „homerycki” tak, jakby należał on do historii greckiej, a nie jedynie mitologii, jak uważała długo nauka nowożytna. Thukidydes w pierwszej księdze (tzw. „Archeologia”) włącza do swych poszukiwań źródeł wojny peloponeskiej m.in. dzieje dynastii Attalidów panującej w Mykenach.

¹ E.g.: A. Furumark, *The Mycenaean III C pottery and its relation to Cypriote fabrics*, *Opuscula Archaeologica* III, 1944, s. 194-265; S. Iakovidis, *The chronology of LH III C*, *AJA* LXXXIII, 1979, s. 454-462.

Dopiero wykopaliska H. Schliemanna otworzyły nowe możliwości badawcze. Okazało się, że w tysiącleciu poprzedzającym powstanie cywilizacji Grecji antycznej istniała na lądzie greckim wysoko rozwinięta kultura, od swego głównego stanowiska archeologicznego zwana mykeńską. Badania porównujące sieć osadniczą mykeńską z informacjami zawartymi w *Katalogu okrętów* wykazały istotną zbieżność między eposem i źródłami materialnymi z epoki mykeńskiej². Odczytanie tabliczek pisma linearnego B ujawniło, że językiem greckim władali już Mykeńczycy³. Wniosek jest oczywisty: Grecy mieli pełną świadomość swej wiekowej historii, chociaż dramatyczne wydarzenia końca epoki brązu zaciemniły i zmieszały obraz przechowywany w tradycji helleńskiej. Zadaniem naszym jest zbadanie, w jakim stopniu w okresie przełomu er została zachowana ciągłość kulturowa.

Kultura mykeńska ukształtowała się na lądzie greckim w ciągu XVIII w. p.n.e. pod silnym wpływem kultury minojskiej Krety⁴. Ludność zamieszkująca mykeńską Grecję pojawiła się na Półwyspie Peloponeskim u schyłku wczesnego brązu, czyli w końcu XX w. p.n.e.⁵, jednak cechy charakterystyczne dla kultury mykeńskiej zaczęły objawiać się dopiero pod koniec średniego brązu. Znaleźiska z grobów szybowych okręgu B oraz późniejszego, choć nieporównanie słynniejszego okręgu A w Mykenach dokumentują znakomicie ewolucję od średniobrazowej kultury minojskiej do późnobrazowej kultury mykeńskiej⁶. Szczyt rozwoju kultury mykeńskiej przypadł na wieki XIV-XIII p.n.e., czyli okres późnomykeński A-B. Wtedy to powstały wielkie twierdze obwarowane potężnymi murami cyklopami, Mykeńczycy i ich wyroby dotarli szeroką falą do państw Bliskiego Wschodu, Italii, Europy Środkowej. Geograficznie kultura mykeńska osiągnęła największy obszar obejmujący Grecję południową, środkową wraz z Tessalią, zachodnią po Epir, wyspy M. Egejskiego z Kretą włącznie, wybrzeża Azji Mniejszej. Uderzającą właściwością tego zespołu kulturowego jest jego niezwykła jednolitość, powodująca, że wyroby artystów czy rzemieślników pracujących w odległych od siebie ośrodkach ukazują takie podobieństwo stylu i metod produkcji, iż jedynie specjaliści są w stanie określić miejsca ich pochodzenia. W tym samym okresie ukształtował się biurokratyczny system władzy znany nam dzięki archiwom pisma linearnego B⁷. Politycznie Grecja była wtedy zapewne mozaiką niewielkich tworców państwowych z dominującą rolą władców z Myken(?)⁸. Organizacja tych państweczek musiała być znakomita, skoro wzno-

² P. zwl.: R. Hope-Simpson, J. F. Lazenby, *The Catalogue of the Ships in Homer's Iliad*, Oxford 1970, passim.

³ M. Ventris, J. Chadwick, *Evidence for Greek dialect in the Mycenaean archives*, JHS LXXIII, 1953, s. 84-103.

⁴ J. Hooker, *Mycenaean Greece*, London 1976, zwl. s. 34-80.

⁵ P. referaty M. S. F. Hooda, S. Marinatos, V. I. Georgieva, A. C. Renfrew, w: *Bronze Age migrations in the Aegean*. Proc. of the First Int. Coll. on Aegean Prehistory, London 1973.

⁶ G. Mylonas, *O Taphikos Kiklos B ton Mikenon*, Athenai 1972, passim.

⁷ Zagadnienia te opisał znakomicie w swym wystąpieniu P. Dyczek.

⁸ V. R. d'A. Desborough, *The last Mycenaeans and their successors*. An archaeological survey c. 1200-1000 B.C., Oxford 1964, s. 217-219.

szone wtedy monumentalne budowle obronne i reprezentacyjne, zmieniano bieg strumieni i rzek, osuszano jeziora, budowano drogi. W dziedzinie sztuki uwagę zwracają zwłaszcza malowidła ściennie i gliptyka pozostające jednak wciąż pod wpływem dokonań Kreteńczyków, rzeźba w kości słoniowej zdradzająca związki z Bliskim Wschodem oraz malarstwo wazowe i koroplastyka, które uwolniły się całkowicie od minojskiej tradycji reprezentując charakterystyczną dla Mykeńczyków, nieco naiwną estetykę.

Proces mykeńskiej ekspansji kulturowej i ekonomicznej został przerwany ok. roku 1200 p.n.e. Większość centrów i wiele mniejszych osad na lądzie greckim uległo zniszczeniom lub też zostało opuszczonych. Wiele dyskutowano na temat przyczyn tej tzw. wielkiej fali katastrof (dla odróżnienia od mniejszych zniszczeń, jakie nawiedziły cytadelę Tirynsu i dolne miasto Myken ok. 40-50 lat wcześniej i były spowodowane przez trzęsienie ziemi⁹). Najbardziej rozpowszechniona i ugruntowana hipoteza głosi, iż zniszczenia przyniosły plemiona z terenów Epiru, Albanii czy Bułgarii, najprawdopodobniej Dorowie¹⁰. Wobec braku archeologicznych dowodów dla poparcia tej teorii poszukiwano innych rozwiązań: konflikty wewnętrzne¹¹, katastrofalna susza¹², rozpad systemu gospodarczego na skutek ruchów „Ludów Morza”¹³. Ostatnio coraz częściej wskazuje się na różnych stanowiskach archeologicznych ślady ogromnego trzęsienia ziemi, które nawiedziło zwłaszcza Argolidę¹⁴. W jego następstwie został rozbity system polityczny i ekonomiczny, ludność zaczęła migrować na półn.-zachód i na wschód, do Grecji dostały się niewielkie grupy etniczne z Bałkanów¹⁵. Trzeba w tym miejscu wyraźnie podkreślić, że źródła archeologiczne ukazują zwiększony przypływ produktów Bałkańskich, illiryskich oraz włoskich **zarówno przed, jak i po** katastrofach, nie pozwalają natomiast na obronę hipotezy inwazji.

Po wielkich katastrofach nastąpił okres odbudowy, wielkie twierdze odzyskały swą świetność, a w dziedzinie sztuki doszło do powstania w malarstwie wazowym nowego, niezwykle bogatego stylu (tzw. *Close Style*) świadczącego wymownie

⁹ G. Mylonas, *Ergon* 1975, s. 101; K. Kilian, *Zum Ende der mykenischen Epoche in der Argolis*, JRGZM 27, 1980, s. 185.

¹⁰ Z ogromnej literatury na ten temat wskażemy jedynie kilka pozycji: K. Muller, *Die Dorier*, Breslau 1844; Ed. Meyer, *Geschichte des Altertums* 11, Stuttgart 1893, s. 57-122; V. R. d'A. Desbrough, op.cit., passim; N. G. L. Hammond, *Migrations and invasions in Greece and adjacent areas*, Par Ridge, New Jersey 1976, s. 129-149.

¹¹ M. Andronikos, *He „Dirike eisdoles” kai ta archaeologica euremata*, *Hellenika* 13, 1954, pp. 221-240.

¹² R. Carpenter, *Discontinuity in Greek civilisation*, Cambridge 1966.

¹³ P. P. Beancourt, *The end of the Greek Bronze Age*, *Antiquity* 50, 1976, pp. 40-47; D.C. Shanabrook, *The collapse of the Mycenaean world*, Michigan State Univ. 1978 (teza).

¹⁴ K. Kilian, op.cit.; P. Astrom, K. Demakopoulou, *New excavations in the Citadel of Midea 1983-84*, *Op.Ath.* 16, 1986, pp. 19-25.

¹⁵ Szczegółową analizę tego okresu wraz z bibliografią znajdzie Czytelnik w: K. Lewartowski, *The end of the Mycenaean Culture. Events on the Greek Mainland in the light of archaeological sources*, Warszawa, Wrocław 1989.

o możliwościach twórczych Mykeńczyków. Na drugim biegunie znalazł się styl bardzo ubogi używający jako głównego motywu zdobniczego linii falistej (tzw. *Granary Class*). Pozostałe dziedziny sztuki z wyjątkiem koroplastyki nie odrodziły się już, a styl malarski zdobienia naczyń zdominowały sceny z uzbrojonymi wojownikami, świadcząc o braku spokoju, jaki wkraść się na tereny mykeńskie. Jednak po fali katastrof obszar objęty kulturą mykeńską nie zmniejszył się, powróciła też jego jednolitość. Okres ponownego rozkwitu zakończyły kolejne zniszczenia, doprowadzając stopniowo do zaniku wszystkich niemal osad. Umownie za koniec kultury mykeńskiej uważa się zburzenie Spichrza (Granary) w Mykenach¹⁶. Nastąpił potem okres przejściowy zwany submykeńskim, znany głównie ze znalezisk w grobach, charakteryzujący się występowaniem form mykeńskich przeradzających się już w styl protogeometryczny¹⁷.

Dla naszych rozważań istotne będą przemiany społeczeństwa mykeńskiego, jakie nastąpiły między wielką falą katastrof a okresem submykeńskim. Przede wszystkim załamaniu uległ mało odporny na większe zakłócenia system gospodarczy państw mykeńskich oparty na tzw. redystrybucji i znacznym imporcie dóbr luksusowych¹⁸. Znikła umiejętność stosowania pisma, a więc także i rozbudowana biurokracja, z którą były związane zapisy na tabliczkach. Zapewne w toku migracji na wschód i północny zachód opuściły Grecję klasy wyższe. Świadczyć o tym może niemal całkowity zanik słów *wanaks* i *lawagetas* oznaczających najwyższych władców mykeńskich na korzyść wyrazu *basileus*, który w tekstach na tabliczkach odnosił się do kierowników lokalnych grup, a w późniejszej grece znaczył m.in. król lub najwyższy kapłan niektórych kultów¹⁹. Jedynie termin *wanaks* w formie *anaks* był używany na Cyprze w odniesieniu do rodziny władcy²⁰. Na rzecz tezy o poważnym zmniejszeniu roli centralnej władzy świadczą zmiany planu zabudowy Dolnej Cytadeli Tirynsu od zwartych bloków budowli do rozproszonych, pojedynczych domów²¹. Równocześnie

¹⁶ A. Furumark, *Mycenaean Pottery. Analysis and classification*, Stockholm 1941, s. 30; A. J. B. Wace, *The last days of Mycenae*, w: *The Aegean and the Near East, Studies presented to H. Goldman on the occasion of her 75-th birthday*, New York 1956, s. 125-136.

¹⁷ Polemika dotycząca terminu „sub-mykeński” skłania do stosowania go jedynie w odniesieniu do Attyki, natomiast dla innych części świata mykeńskiego słuszniejsze jest określenie „późnohelladzi III C” – por.: J. B. Rutter, *A plea for abandonment of the term „Submycenaean”*, in: *Temple Univ. Aegean Symp.* 3, 1978, s. 58-65; B. Wells, *Asine II: 4:1. The Protogeometric period*, Stockholm 1983, s. 17.

¹⁸ L. Palmer, *The interpretation of Mycenaean Greek texts*, Oxford 1963, passim; J. Chadwick, *The Mycenaean World*, Cambridge 1975, passim (zwł. s. 69-158).

¹⁹ C. G. Thomas, *From wanax to basileus. Kingship in the Greek Dark Age*, *Hispania Antiqua* 6, 1976, s. 187-206; A. Morpurgo Davies, *Terminology of power and terminology of work in Greek and linear B*, w: *Colloquium Mycenaeanum*, Neuchâtel, Geneve 1979, s. 96 przyp. 31, s. 98-99; F. Gschnitzer, *Vocabulaire et institutions: la continuité historique du deuxième aux premiers millénaires*, ibidem, s. 127-128; idem, *Griechische Sozialgeschichte*, Wiesbaden 1981, s. 15, 45.

²⁰ *Real-encyklopädie I²*, s. 2051.

²¹ K. Kilian, *La caduta dei palazzi micenei*, w: *Le origini dei Greci*, Roma 1984, s. 75-77; S. Deger-Jalkotzy, *Mykenische Herrschaftsformen ohne Paläste und die griechische Polis*, w: *Politeia. Acts of the 6-th Aegean Conference*, Heidelberg 1995, s. 367-377.

wystąpiło zjawisko określone przez K. Kiliana jako „wczesny synojkizm”, polegające na grupowaniu się dużej liczby ludności wokół Tirynsu²², następnie Argos²³ i wreszcie Aten²⁴. Jest bardzo prawdopodobne, że przywódcami byli już basi-leusowie. Charakterystyczną cechą krótkiego okresu odrodzenia, jaki nastąpił po katastrofach, był rozkwit malarstwa wazowego (tzw. *Close Style*) przy całkowitym właściwie zaniku innych dziedzin sztuki typowej dla pałaców. Sytuacja taka staje się zrozumiała, jeśli przyjmujemy tezę o emigracji znacznej części warstw wyższych.

Spółeczności kierowane przez basileusów miały mieszany skład etniczny bowiem tuż przed falą katastrof, a głównie zaraz po niej, przyszły na południe Grecji grupy ludności z Bałkanów, Illirii, prawdopodobnie także z Italii. Świadectwem ich obecności jest tzw. ceramika barbarzyńska znana z 14 stanowisk Peloponezu i Grecji środkowej. Przybysze bardzo prędko zasymilowali się z ludnością mykeńską²⁵. Można jednak przypuszczać, że wnieśli oni swój wkład w kształtowanie nowych kierunków rozwoju kultury Grecji i powstałe stylu protogeometrycznego. Prawdopodobnie obecności przybyszów można także przypisać formy organizacji plemienną widoczne w archaicznej Grecji²⁶, które przynieśli ze swoich ziem²⁷. Tak więc formy organizacji społeczeństw Grecji antycznej zostały zapoczątkowane już w ostatniej fazie istnienia kultury mykeńskiej²⁸.

Ciągłość między epoką brązu i żelaza w Grecji widoczna jest nie tylko w przechowywaniu pamięci o dawnej przeszłości czy w nieprzerwanych przemianach społeczeństwa, lecz także w kontynuacji religijnej. Imiona bogów olimpijskich występowały już w tekstach mykeńskich²⁹, a na terenie większości sanktuariów greckich znaleziono wyraźne ślady kultów mykeńskich (znamiennym wyjątkiem jest Olimpia)³⁰.

²² K. Kilian, AA 1978, s. 467-70, idem, op.cit. (przyp. 9), s. 173, 178.

²³ J. Deshayes, *Argos. Les fouilles de la Deirax*, Paris 1966, s. 248-249.

²⁴ V. R. d'A. Desborough, *The Greek Dark Ages*, London 1972, s. 64.

²⁵ Z obszerniej literatury na ten temat zacytujmy kilka pozycji: J.B. Rutter, *Ceramic evidence for Northern Intruders in Southeastern Greece*, AJA 79, 1975, s. 17-32; K. Kilian, *Nordwestgriechische Keramik aus der Argolis und ihre Entsprechungen in der Subapenninischen*, in: *Atti delle XX Riunioni Scientifiche dell'Istituto Italiano di Preistoria e protoistoria in Basilicata 1976* (Firenze 1978), s. 311-20; S. Deger-Jalkotzy, *Fremde Zuwanderer in spätmykenischen Griechenland: zu einer Gruppe handgemachter Keramik aus d. Myk. III C* (Wien 1977), s. 64-80; idem, *Das Problem der „Handmade Burnished Ware“ von Myk. III C*, in: *Griechenland, die Aegaeis und die Levante während der „Dark Ages“ vom 12. bis zum 9. Jh.v.Chr.* Akten des Symposions Stift Zwettl 1980 (Wien 1983), s. 161-168.

²⁶ M. B. Sakellariou, in: *History of the Hellenic World* (Athens 1975), s. 50-61.

²⁷ Por. R. Katincharov, w: *Istoriya na Bulgaria*, s. 86-108; V. Dumitrescu w: CAH III:12, Cambridge 1982, s. 50-51; F. Prendi, idem, s. 234; Ch. Danov, *Trakowie*, Warszawa 1987, s. 78-79.

²⁸ Problemy te naświetlają prace: G. Bockisch, *Die Rolle des Volksmassen bei der Entstehung der frühen Polis* (12.-8. Jh.v.u.Z.), w: *Die Rolle der Volksmassen*, Berlin 1975, s. 87-102; A. Morpurgo Davies, op.cit.

²⁹ J. Chadwick, op.cit., s. 101.

³⁰ Najlepiej jest to udokumentowane dla Delf (F. Perdrizet, *Fouilles des Delphes V*, Paris 1908, s. 1-5, 14-21; L. Lerat, *Trouvailles mycéennes à Delphes*, BCH 59, 1935, s. 329-375), Epidauros

Niektóre obrzędy religijne i kultury greckie wywodziły się z epoki brązu, jak np. kult Hyakynthosa³¹. W dromosach grobów mykeńskich składano ofiary ku czci herosów, demonstrując w ten sposób przywiązanie do miejsc spoczynku dawnych władców³².

Archeologia dostarcza także argumentów innego rodzaju. Koronnym z nich jest wyraźnie obserwowana ciągłość rozwoju form ceramiki i jej zdobienia od mykeńskich do protogeometrycznych. Ceramika protogeometryczna, pierwszy styl Grecji antycznej, zdradza swe pochodzenie od mykeńskiej nie tylko repertuarem kształtów będących rozwinięciem naczyń helladzkich, lecz także formami ornamentu, jak linia falista, koncentryczne półkola, szachownica, które należały do ulubionych wzorów późnych garncarzy mykeńskich³³. Podobne obserwacje poczyniono w stosunku do figurek terakotowych³⁴. Świątynie greckie zawdzięczały prawdopodobnie swój plan megaronom mykeńskim, a niektóre elementy porządku doryckiego, a zwłaszcza kolumna, pochodziły od architektury helladzkiej³⁵. Wykopiska szwedzkie w Asine wydobyły na światło dzienne niezwykle interesujący dowód zamieszkania jednego domu od późnej fazy okresu mykeńskiego po okres protogeometryczny³⁶.

Wydaje mi się, że w świetle przedstawionych tu informacji, faktów i hipotez można obronić tezę o ciągłości kulturowej łączącej Mykeńczyków z antycznymi Grekami. Nie można przy tym zapominać, że największe osiągnięcia sztuki i filozofii greckiej powstały na terenach zaludnionych przez potomków Mykeńczyków w trakcie migracji na Wschód oraz w Attyce szczytującej się jeszcze w starożytności nieprzerwaną historią. Kultura grecka zrodziła się z połączenia wątków wschodnich, barbarzyńskich i mykeńskich, ale tradycja historyczna, do której zawsze Grecy nawiązywali, pochodziła wprost z dziejów mykeńskich. Tak więc historię cywilizacji europejskiej należy wyprowadzić co najmniej od początku kultury mykeńskiej.

(W. Lambrinoudakis, *Staatskult und Geschichte der Stadt Epidaurios*, *Archaiologia* 1, 1980, s. 41-45) i Kalapodi (R. Felsch, *Mykenischer Kult im Heiligtum bei Kalapodi*, w: *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age. Proc. of the First Int. Symposium at the Swedish Institute in Athens 12-13. May 1980*, Stockholm 1981, s. 80-89). Pogląd przeciwny wyraził O.T.P.K. Dickinson, *The Aegean Bronze Age*, Cambridge 1993, s. 293.

³¹ K. Demakopoulou, *To mikenaike hiero sto Amyklaio*, Athina 1982, s. 29-96.

³² C. W. Blegen, *Post-mycenaean deposits in chamber tombs*, *Arch. Ephemeris* 1937, s. 377-390.

³³ V. R. d'A. Desborough, *Protogeometric Pottery*, zvl. s. 125-126; idem, *Greek Dark Ages*, s. 45. Eksperymenty ze wzorem półokręgów koncentrycznych malowanych pędzlami osadzonymi na cyrku stwierdzono w Kalopodii w warstwach z końca późnego brązu: R. Felsch, *Kalapodi: Bericht über die Grabungen*, *Archaeologischer Anzeiger* 1987, 1-99.

³⁴ M. Krogulska, *Late Mycenaean tradition in Boeotian archaic terracottas*, w: *Atti e memorie del I° Congresso Internazionale di Micenologia*, Roma 1968, s. 228-231.

³⁵ B. Wesenberg, *Kapitelle und Basen*, Düsseldorf 1971, s. 146-148.

³⁶ B. Wells, op.cit., s. 39, 117.

THE END OF THE MYCENAEAN CIVILISATION OR ON THE DATING OF THE EUROPEAN CIVILISATION

Summary

The European civilisation originated in Greece. Nobody seriously questions that Greek philosophy, art, and literature constitute the basis for further developments of our civilisation. Motives from Greek legends and myths are still present in today's culture. But the classical myths describe in fantastic manner the world of earlier, pre-classical Greeks known to us as the Mycenaeans. Mycenaean civilisation emerged in the late phase of the Middle Bronze Age as a result of several different phenomena. It was established by people who came to Greece not later than in the late phase of the Early Bronze Age. We can trace many elements of continuity from Mycenaean to Classical times in arts, religion, burial customs, language and culture. The conclusion that our own civilisation is rooted deeply in the past and that it was created by the last wave of the Early Bronze Age newcomers to Greece seems thus inescapable.